

KARA I NAGRODA W PROCESIE WYCHOWAWCZYM

W ujęciu pedagogicznym kary i nagrody są środkami stosowanymi świadomie w pracy wychowawczej a ich celem jest wywołanie zmiany w zachowaniu się młodego człowieka.

Kara rozumiana jest jako każdy nieprzyjemny, niepożądany dla danego człowieka bodziec stosowany przez wychowawcę czy rodzica w następstwie niewłaściwego zachowania się wychowanka.

Nagroda to każde pożądane i przyjemne dla człowieka następstwo dobrego postępowania, przestrzegania norm i ustalonych zasad.

Zdaniem wielu teoretyków i wybitnych praktyków funkcja nagrody w wychowaniu jest bardziej znacząca niż funkcja kary.

Kara.

Kara jest to negatywna sytuacja, której organizm unika, ponieważ towarzyszą jej negatywne emocje. Zadanie kary jest dwojakie: po pierwsze powinna odstraszać i zniechęcać do czynów zakazanych i niepożądanych, a po drugie informować o tym, co złe, szkodliwe i niebezpieczne. Karanie spełnia zatem funkcję orientacyjną i dąży do wyeliminowania nagannych, złych zachowań.

Celem stosowania kary jest zadziałanie mechanizmu motywacyjnego – po wystąpieniu złego zachowania dziecko zostaje skarcone i w przyszłości niepożądane zachowanie w odniesieniu do podobnej sytuacji wychowawczej zostanie wyeliminowane i zupełnie zaniknie. Wówczas można mówić o skuteczności stosowania kar.

Z punktu widzenia karconego dziecka kara jest odczuwana jako przykrość, wstyd, niespełnienie oczekiwań, a nawet upokorzenie czy odrzucenie przez rodziców, jednym słowem jest doświadczeniem przykrym. Towarzyszy jej przykry stan emocjonalny, często strach i napięcie. W pedagogicznym rozumieniu kary nie ma miejsca na takie reakcje. Kara ma skłaniać do zastanowienia, refleksji, do chęci zmiany postępowania. Ta, która wprowadza stan apatii, urazy, a nawet agresji - nie przedstawia żadnej wartości wychowawczej.

Dlatego bardzo ważną rzeczą jest znajomość dziecka, orientacja w jego zainteresowaniach, potrzebach, zamiłowaniach i uwzględnienie jego wrażliwości. Im dziecko wrażliwsze tym mniejszej kary wymaga, aby uzyskać pozytywne, zamierzone reakcje. Bardzo wrażliwe dziecko samo potrafi wymierzyć sobie karę za nie wykryte przez rodziców przewinienie.

Przykrość, jaką kara sprawia dziecku, nie może wywoływać stanu załamania. Karaniu musi towarzyszyć stworzenie sytuacji dla możliwości poprawy, w przeciwnym razie może dojść do zachowań agresywnych, a także do negatywnego stosunku do osoby karzącej.

Ważną funkcją kary jest zlikwidowanie poczucia winy i przywrócenie równowagi psychicznej karconego. Jeśli dziecko postąpi niewłaściwie, najczęściej żałuje tego i odczuwa ciężar przewinienia. Akceptacja i uznanie norm oraz wymagań ustalonych przez wychowawców czynią stosowaną za ich przekroczenie karę skuteczną. Jeśli dziecko nie rozumie potrzeby potępienia jego zachowania i otrzymaną karę traktuje jako niesprawiedliwość to metoda ta nie jest skuteczna i może przynieść negatywne skutki.

Rodzaje kar:

- Kary cielesne (fizyczne) – mają bardzo wielu zwolenników, chociaż powszechnie uznaje się ich szkodliwość. Ten rodzaj reakcji na wykroczenie dziecka nie wymaga głębszego zastanowienia się i najczęściej wymierzany jest pod wpływem silnych

emocji. Dzieci boją się bicia, gdyż powoduje ono ból i często pozostawia kompromitujące ślady na ciele. Bicie poniża godność, upokarza, powoduje odczuwalną niemoc i bezsilność. Kary fizyczne wymierzone przez karzących nie mających autorytetu u dziecka wywołują nienawiść, chęć odwetu i inne groźne w skutkach reakcje. W efekcie dziecko bite nie myśli o naprawie swego postępowania, koncentruje się natomiast na obmyśleniu zemsty w stosunku do osoby przez którą zostało ukarane. Bijąc dziecko matka czy ojciec uważają, że mają nad nim nieograniczoną władzę. Wyładowują własną agresję, zły humor, zawiedzione nadzieje. Kary fizyczne często są rozumiane jako kary wywodzące się z tradycji wychowania i przekonania, że skoro mnie bito i wyrosłem na porządnego człowieka, to jest to skuteczna „metoda” wychowawcza. Ponadto badania wykazują, że w społeczeństwie wciąż panuje nieuzasadnione przekonanie o skuteczności stosowania tego rodzaju kary. Następstwem bicia mogą być różnego rodzaju nerwice i lęki (fobie), dokuczanie zwierzętom, agresja zwłaszcza wobec słabszych.

- Straszenie dziecka – jest bardzo często stosowanym zabiegiem mającym skłonić dziecko do posłuszeństwa. Powoduje urazy psychiczne: nerwice lękowe, fobie, objawy somatyczne. Likwiduje małe zło wymuszając pożądane działanie w danym momencie ale czyni duże w perspektywie czasu, tak jak bicie.
- Wyzwiska – poniżają godność dziecka.
- Krzyk – jest szkodliwą i nieskuteczną karą będącą następstwem bezpośredniej reakcji na wykroczenie dziecka, najczęściej w stanach silnego wzburzenia emocjonalnego. Dziecko boi się krzyku, a po jakimś czasie samo krzyczy do osób słabszych, i tych, których się nie boi.
- Izolacja dziecka – dziecko, szczególnie małoletnie czuje się opuszczone, przeżywa lęk i często ogarnia je uczucie wszechobecnej niechęci i poniżenia.

Powyższe kary są szkodliwe, nie wymagają namysłu, są łatwe w użyciu i dlatego niestety często się po nie sięga. Konsekwencją stosowania kar szkodliwych w domu są trudności wychowawcze na terenie szkoły.

W praktyce szkolnej kary te są zabronione prawem.

Oprócz kar szkodliwych istnieją kary pedagogiczne, które nie poniżają godności karanego i karzącego, a ich jedynym celem jest poprawa postępowania dziecka. Zaliczają się do nich:

- kara naturalna – ma ograniczone możliwości stosowania, jest bezpośrednią konsekwencją niewłaściwego zachowania, np. dziecko nie odrobiło lekcji i nie może wyjść na plac zabaw do kolegów, zaniedbało obowiązek więc nie ma przyjemności.
- tłumaczenie i wyjaśniania - skłaniają do autorefleksji, do zastanowienia się nad swoim postępowaniem
- pozbawienie przywilejów – wiąże się z odebraniem wcześniej zapracowanych i przydzielonych w formie nagrody przywilejów wyróżniających wychowanka.
- dezaprobata wyrażona słownie lub w sposób niewerbalny
- upomnienie słowne udzielone zdecydowanym tonem
- wymówka lub nagana wyrażona ostrym tonem ale bez gniewu i niesienia
- ograniczenie praw dziecka – np. zakaz używania pewnych przedmiotów
- opóźnienie spełnienia jego pragnień, potrzeb dziecka, ale jedynie tych, które przyczyniają się do umilenia jego wypoczynku
- nagany słowne, pisemne w obecności karanego i wobec grupy

Jeżeli dziecko jest świadome, że ponosi naturalne konsekwencje własnych poczynań a

powyższe kary są sprawiedliwie przyznane, to nie powinno mieć o nie pretensji.

Dobór kary zależy w głównej mierze od winy dziecka, okoliczności przewinienia, jego psychiki i wieku. Kary należy stosować z troską o to, aby osiągnęły swój cel i wpłynęły na poprawę zachowania dziecka.

Należy pamiętać o podstawowych zasadach prawidłowego stosowania kar:

- nie wolno karać w gniewie czy w przypiływie złego humoru - pod wpływem emocji stajemy się mało obiektywni, nie zastanawiamy się nad przyczynami negatywnych czynów dziecka, widzimy tylko skutek. Wywołuje on gwałtowne oburzenie i nie przemyślaną, zwykle silną reakcję. W przypiływie złości nie pozwalamy dziecku wytłumaczyć się i natychmiast wymierzamy karę, chociaż może okazać się, że dziecko na nią nie zasłużyło. Taka kara jest najczęściej zbyt surowa, ale wówczas trudno naprawić błąd wychowawczy. Gniew wywołuje najczęściej lęk dziecka i skupia ono uwagę na karze, a nie na przewinieniu.
- nie należy karać zbyt ostro za błahe lub jednorazowe przewinienie - kara musi być sprawiedliwa, adekwatna do popełnionego przez dziecko czynu, proporcjonalna do przewinienia i dostosowana do właściwości psychofizycznych dziecka. Zbyt surowa kara sprawia, że dziecko uważa się za pokrzywdzone i ma pretensje, przestaje czuć się winne. Ukarane za słabo w stosunku do przewinienia, bagatelizuje karę i traktuje tak, jakby jej w ogóle nie było.
- karać tylko wtedy, gdy dziecko jest świadome popełnionego czynu - należy stosować kary naturalne tzn. polegające na tym, że dziecko które postąpiło źle powinno samo naprawić wyrządzoną szkodę. Kara powinna być tak dobrana, żeby kierować uwagę dziecka na sam czyn, na przekroczenie przyjętej normy i na skutki takiego postępowania, a nie na sam rodzaj kary i na osobę wymierzającą karę.
- nie wolno karać bez wysłuchania wyjaśnień przy czym skrucha powinna wpłynąć na złagodzenie kary - dzieci rzadko z pełną świadomością i premedytacją popełniają przewinienia. Wiele zachowań nagannych ma swoje podłoże w niepokojach i frustracjach młodych ludzi. Pochopne karanie w tych sytuacjach, bez próby wyjaśnień, nie przynosi na ogół oczekiwanych skutków wychowawczych.
- kara nie powinna poniżać dziecka, ani godzić w jego ambicję i godność osobistą

Zbyt częste i surowe kary pobudzają dziecko do kłamstw i wykrętów w celu ich uniknięcia. Postawa rodziców w stosowaniu kar powinna być umiarkowana, gdyż zbyt surowość rodziców jest traktowana przez dziecko jako znęcanie się, a nadmierna pobłażliwość czyni rodziców bezradnymi wobec przewinień dziecka. Dziecko karane nie powinno wątpić w dobre intencje i miłość rodziców, dlatego należy oceniać postępek dziecka, a nie jego osobę

Nagroda.

Według I. Jundził nagroda ma być bodźcem wzmacniającym postępowanie pozytywne, zachęcającym do solidnej pracy lub nauki, do zachowań znajdujących wysokie uznanie w rodzinie i w innych grupach społecznych.

Tak zrozumieli wyróżnienie spełnia następujące funkcje:

- umacnia wiarę we własne wartości,
- realizuje potrzebę uznania i sukcesu,
- zachęca do podejmowania coraz trudniejszych zadań,
- wzmacnia więzi uczuciowe z osobami nagradzającymi,
- działa dodatnio na tych, którzy są świadkami nagradzania

Nagradzanie dziecka należy wiązać z podwyższeniem wobec niego wymagań, zaś nagrody powinny odwoływać się przede wszystkim do wartości nie materialnych, takich jak pochwała i uznanie. Nagroda spełnia warunki metody pobudzającej dodatnie skłonności i zachowania dzieci, dlatego powinna być stosowana w procesie wychowawczym znacznie częściej niż kara. Celem stosowania nagrody (tak jak i kary) jest zadziałanie mechanizmu motywacyjnego – po wystąpieniu dobrego zachowania wychowanek zostaje nagrodzony i w przyszłości pożądane zachowanie w odniesieniu do podobnej sytuacji wychowawczej zostanie powtórzone. Wówczas można mówić o skuteczności zastosowania nagrody.

Stosowanie nagród przyczynia się do wzrostu poziomu świadomości dziecka co do oczekiwań i wymagań ze strony wychowawcy. Sprzyja również utrwalaniu określonych zachowań, a także kształtowaniu się u wychowanka poczucia bezpieczeństwa i komfortu psychicznego. Osiągnięcie tych pozytywnych efektów wymaga nagradzania stosowanego z umiarem i ze znajomością mechanizmów ich oddziaływania na młodą psychikę podopiecznego.

Rodzaje nagród:

- nagradzanie pochwałą i uznaniem – najczęściej stosowane, wyraża się jako werbalna aprobatą postępowania dziecka, okazanie podziwu, że potrafiło wykonać zadanie w sposób wyjątkowo udany, powoduje uśmiech i radość czy przytulenie, jeśli dziecko lgnie do rodziców i sprawia mu to przyjemność. Uznanie i pochwała powinny być proporcjonalne do wyłożonego wysiłku i chęci, aby na nie zasłużyć. Wartość pochwały zależy od tego, kto jej udziela i w jakich okolicznościach (tym większa im większy w oczach dziecka autorytet osoby, która pochwaliła)
- nagradzanie przez sprawianie przyjemności dziecku – może to być wspólny spacer z rodzicami, wyjście do kina, wyrażanie zgody na spotkanie z kolegami, wyjazd na wycieczkę, wspólna gra, itp.
- darzenie zaufaniem – jest bardzo pożądane przez dzieci, ma wysokie walory wychowawcze. Odebranie zaufania jest poważną karą. Dziecko, które wie, że rodzice mu ufają, ma dobre samopoczucie, odczuwa swoją wartość, ma przedsmak upragnionej samodzielności i dorosłości; zaufanie polega również na zmniejszaniu kontroli nad wszystkim co dziecko robi, czym się zajmuje i z kim się bawi, itp.
- nagrody rzeczowe – chętnie i z wdzięcznością przyjmowane przez dzieci, zwłaszcza przez te, których rodziców nie na wszystko stać. Nagroda rzeczowa to prezent za konkretną działalność lub określone postępowanie, dar zasłużony, a jego posiadanie kojarzy się z tym, za co był otrzymany (zabawka, gra, maskotka, płyta, książka, sprzęt sportowy, itp.)
- pieniądze – kieszonkowe lub do skarbonki, którymi dziecko może samodzielnie dysponować za zgodą rodziców

Prawidłowe stosowanie nagród polega na tym, że dziecko początkowo spełnia polecenia wychowawcy dla uzyskania ich aprobaty, z czasem będzie je wypełniało z własnej woli bez kontroli i nadzoru.

Skuteczność nagród, podobnie jak i kar, wymaga stosowania pewnych zasad:

- nagrody powinny być dobierane indywidualnie z uwzględnieniem płci, wieku, zainteresowań i potrzeb dziecka. Wychowanek musi być zadowolony z przyznanej nagrody a najlepiej jak dana nagroda była przez niego oczekiwana i pożądana.
- nagroda powinna być związana bezpośrednio z czynem, należy pamiętać o tym, by wziąć pod uwagę rzeczywisty wysiłek dziecka włożony w wykonanie jakiejś czynności - dziecko, które uczy się słabo mogło włożyć wiele wysiłku, by dostać np. trójkę a inne zdolne bez większego wysiłku dostanie piątkę.
- ważne jest by oboje rodzice byli jednomyślni przy nagradzaniu
- należy stopniować nagrody w zależności od rodzaju osiągnięć - małe osiągnięcie, mały wysiłek - mała nagroda, duże osiągnięcie- duża nagroda.
- w stosowaniu nagród należy być umiarkowanym i zbytnio nimi nie szafować. Używanie zbyt dużej liczby nagród może przyczynić się do tego, że dziecko stanie się egoistyczne, samolubne, będzie domagać się wyróżnienia i uznania przy wykonywaniu najprostszycch rzeczy.
- nagrody powinny być różnorodne - by nie nastąpiło osłabienie siły ich oddziaływania, a więc zmniejszanie się ich wartość.
- nagradzając należy uważać, by wysiłki dziecka nie kierowały się wyłącznie na osiągnięcie powodzenia za wszelką cenę. Nie wolno dopuścić do wypadku, gdy dzieci przejawiają dane zachowanie wyłącznie dla otrzymanej nagrody np. uczą się dla nagrody oczekującej w domu a nie z potrzeby poznawczej. Dziecko nagradzane zbyt często zaczyna robić wszystko dla otrzymania nagrody, np. pomaga w domu nie z chęci ulżenia rodzicom, lecz tylko i wyłącznie z pobudek materialnych.
- należy pamiętać o tym, że obiecana nagroda za jakiś czyn nie może zostać zapomniana. Zapomnienie o nagrodzie rozczarowuje dziecko, powoduje utratę zaufania do wychowawcy oraz podważa jego wiarę w to, że cnota bywa zawsze nagradzana.
- nagroda powinna zaspokajać potrzeby i pragnienia dziecka, bo tylko wówczas będzie mu na niej zależało
- nagradzanie najlepiej powinno następować bezpośrednio po konkretnym uczynku dziecka, by przyjemność, jakiej dostarcza, kojarzyła się z tym uczuciem
- zawsze należy wyjaśnić za co nagroda jest przyznana - jeśli nagradza się w obecności rodzeństwa, czy też kolegów z klasy, szkoły, wówczas wyzwala się w świadkach tego faktu również chęć ponoszenia dodatkowego wysiłku w celu zasłużenia na nagrodę. Zdarzają się jednak niekiedy reakcje negatywne ze strony osób towarzyszących nagradzaniu, takie jak zazdrość czy niechęć do wyróżnionego. Dlatego wyjaśnienie i umotywowanie przyznania nagrody jest tutaj bardzo istotne.

Warunkiem skutecznego nagradzania jest dobra znajomość dziecka. Nagroda powinna sprawić mu odczuwalną radość i przyjemność. Dziecko rozsądnie nagradzane próbuje własnych sił w czynnościach, zajęciach coraz trudniejszych i coraz bardziej odpowiedzialnych. Wartość nagrody polega również na tym, że dostarcza nagradzanemu pozytywnych przeżyć uczuciowych, które korzystnie wpływają na jego osobowość.

Jak mówi I. Jundziłł dobre samopoczucie i radość powinny wypełniać całe dzieciństwo. Pozytywna atmosfera wychowawcza w domu i w szkole sprawia, że dziecko łatwiej pokonuje kłopoty, jakie niesie ze sobą codzienne życie. Nagroda pogłębia też więź uczuciową dziecka z osobą nagradzającą, daje poczucie bezpieczeństwa i przynależności uczuciowej. Dziecko nabiera przekonania, że jest kochane i doceniane, a także uczy się kochać innych.

Wielu praktyków przypisuje nagrodom większą efektywność wychowawczą niż karaniu. Z pedagogicznego punktu widzenia prawidłowo zastosowana zarówno kara jak i

nagroda z towarzyszącą im refleksją i samooceną, z badaniem przyczyn zachowania, prowadzi do osiągnięcia zamierzonych celów wychowawczych. W przypadku nagród będzie to utrwalenie dotychczasowej wzorowej postawy z nastawieniem na jej dalszy rozwój, a w przypadku kary korekta nagannego zachowania z ukierunkowaniem na zwiększenie motywacji i wysiłku, by sukcesywnie niewłaściwe postępowanie zdarzało się coraz rzadziej aż do całkowitego jego zaniechania. Brak tych oznak może dowodzić, że nagroda i kara zostały zastosowane nieprawidłowo i posługiwanie się nimi w przyszłości musi być lepiej przeprowadzone i przemyślane.

Wymierzona kara w wychowaniu nie zamyka sytuacji wychowawczej, w której pojawiło się przewinienie czy złe zachowanie. Wymierzenie owej kary uruchamia u karanego wychowanka szereg nowych reakcji wymagających wnikliwej obserwacji. Jej wynik ułatwi wychowawcy czy rodzicowi ustalić dalszy kierunek pracy nad dzieckiem. Odpowie na pytanie jak z nim postępować, by proces internalizacji wzorów i zachowań społecznych pożądanym dopełnił się w jak najkrótszym czasie.

Badania wykazują, że nagradzanie jest skuteczniejsze niż karanie, gdyż podtrzymuje i utrwala pozytywne cechy i zachowania dziecka, zachęca je do właściwego postępowania. Dziecko nagradzane nabiera wiary w siebie, zaufania do własnych możliwości, upewnia się w przekonaniu, że spełnia oczekiwania rodziców, że jest kochane i akceptowane.

Karanie może mieć wiele skutków ubocznych, z których należy zdawać sobie sprawę. Są jednak sytuacje, w których kara jest jedyną skuteczną metodą. Pewne czynności dziecka takie jak np. agresja fizyczna wobec innych, wbieganie na jezdnię, dotykanie przewodów elektrycznych itp. są tak niebezpieczne, że dziecko musi zostać ukarane po to, by zrozumiało niewłaściwość swego postępowania. Jednak w karaniu należy być bardzo oszczędnym. Ktoś, kto szafuje karami pozornie może osiągnąć swój cel szybko (np. wyeliminować niewłaściwe zachowanie), jednak w efekcie może okazać się, że osiągnął więcej szkody niż pożytku, bo dziecko zaczęło kłamać i oszukiwać, by uniknąć kary.

Należy pamiętać o tym, że system kar i nagród to tylko jeden z elementów systemu wychowawczego, niekoniecznie najważniejszy. Nie wystarczy karać i nagradzać, pouczać i tłumaczyć. Dzieci uczą się przede wszystkim przez naśladownictwo. Najważniejsze jest więc dawanie im dobrego przykładu ze strony osób dorosłych.

Literatura:

1. Jundziłł I.: Nagrody i kary w wychowaniu. NK Warszawa 1986.
2. Mika S.: Skuteczność kar w wychowaniu. PWN Warszawa 1969.
3. Zimbardo P.G., Ruch F.L.: Psychologia i życie. PWN Warszawa 1994.
4. Skarżyńska.: Skuteczność układów nagród i kar o różnej sile, Psychologia Wychowawcza, nr 2, 1974.
5. Konarzewski K.: Podstawy teorii oddziaływań wychowawczych, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982.
6. Angielczyk A.: Kara-metodą wychowania?, Edukacja i dialog, nr 6/59, 1994.